

વસુબહેન ભટ્ટ
(જન્મ : 23-3-1924)

વસુબહેન જનાર્દન રામપ્રસાદ ભટ્ટનો જન્મ વડોદરામાં થયો હતો. હાલ તેઓ અમદાવાદમાં રહે છે. મુખ્યત્વે તેઓ વાર્તાકાર તરીકે જાણીતા છે. ‘પાંદડે પાંદડે મોતી’, ‘સરસિજ’, ‘દિવસે તારા, રાતે વાદળ’, ‘ઘડીક અષાઢ ને ઘડીક ફાગણ’ તેમના વાર્તાસંગ્રહો છે. ‘માણારાજ’ તેમની હાસ્યસભર વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. ‘ઝાકળપિછોડી’ નામની એક લઘુનવલ પણ તેમણે લખી છે.

પોતાની સીધીસાદી અને સંસ્કારી નમાઈ પુત્રી નીલા જો જમાના પ્રમાણે પહેરી-ઓઢી નવતર ઠાઠ, ઠસ્સો અને ફેશન અપનાવે તો લગ્ન માટે વહેલી પસંદગી પામે એવી માન્યતા ધરાવતા બિહારીના અતિસૂક્ષ્મ ચંચલ મનોભાવોનું નિરૂપણ આ વાર્તામાં થયું છે. વાર્તાકારે નીલાના પાત્રમાં એવું બાહ્ય પરિવર્તન લાવીને બિહારીને પ્રતીતિ કરાવી છે કે જીવનમાં કૃત્રિમતા કરતાં વ્યક્તિની સહજતા જ વિશેષ શોભી રહે છે. સ્થૂલ પ્રસંગનિરૂપણને બદલે બે પાત્રોના સંવાદ અને મનોમંથનનો પ્રયોગ કરીને લેખિકાએ પરિસ્થિતિને ટૂંકી વાર્તા માટે જરૂરી એવા લાઘવમાં રજૂ કરી કલાસૂઝ દાખવી છે.

મનને મનાવી બિહારી જવા તૈયાર થયો. ધોતિયાની પાટલી સરખી કરી, માથે ટોપી મૂકી હાથમાં લાકડી લઈ ચાલવા માંડ્યું. ત્યાં ખ્યાલ આવ્યો કે બારણે તાળું મારવાનું તો રહી ગયું? બારણે તાળું મારતાં માંડ તૈયાર કરેલું મન ભાંગી પડ્યું. બારણાં ફરી જોશથી અફાળીને બંધ કર્યા, બારણાંની માફક મગજમાં અથડાતા વિચારોને રોકવાના પ્રયત્નોમાં એને સફળતા ન મળી. મગજ થાકી ગયું અને પગ લથડિયાં ખાવા લાગ્યા. પગથિયાં પાસેનો થાંભલો પકડી તે ત્યાં જ બેસી ગયો.

બહારના રસ્તેથી ત્રણ-ચાર સમવયસ્ક કન્યાઓ રંગરંગીન પોશાકમાં હસતી-કૂદતી, એકબીજાને ધબ્બા મારતી પતંગિયાની માફક પસાર થઈ. આ છોકરીઓને જોઈ, નાખી દીધેલી નિરાશા વળી પાછી બિહારી પર ચઢી બેઠી.

‘નીલાને નહિ તો કોઈ બેનપણી કે નહિ કોઈ સહિયર. નહિ પહેરવા-ઓઢવાનો કે ફરવા-હરવાનો શોખ. બસ, જ્યારે જુઓ ત્યારે...’

ઘેરાયેલા આકાશમાં ઘનઘોર વાદળો ઊમટી આવતાં સદંતર અંધકારનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી જાય તેમ બિહારીલાલનું અંતર નિરાશાના અંધકાર અને દુઃખના ભાર નીચે દબાઈ ગયું. દબાવી રાખેલો ડૂમો હમણાં છૂટી પડશે એવો ભય લાગતાં બિહારીએ ખોંખારો ખાઈ મનને સ્વસ્થ કરવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કર્યો.

પગથિયાં ઊતરી કમ્પાઉન્ડમાં હીંચકા સુધી પહોંચતાં તો એ હાંફી ગયો. ટોપી ઉતારી હીંચકા પર બેસી ગયો. બૂટ કાઢી હીંચકાને જોશથી લાત મારી અને તરત જ ખોળામાં મૂકેલી લાકડીથી હીંચકાની ગતિ અટકાવી દીધી. જમીન પર લાકડી ખોસી, એની પર દાઢી ટેકવી એ ફરી પાછો વિચારમાં પડી ગયો. લાકડીની તીક્ષ્ણ અણીથી જમીનમાં જેમ જેમ ઊંડે ખોદતો ગયો તેમ વિચારોમાં પણ એ એટલો જ ઊંડો ઊતરતો ગયો.

‘છોકરીઓને લટકા ઓછા કરવા માટે, ભટકવા માટે, રમતિયાળપણા માટે, આખો દિવસ બેનપણાં-સહીપણાં માટે બાપે કહેવું પડે એને બદલે આ...તો સાવ જ ઊંધું...’

‘નીલા! તું શું કરવા આવા જાડા ખાદીના ધાબળા પહેરે છે? નીલા ! તું શું કરવા કોઈને મળવા-હળવા જતી નથી ? બસ, આખો દિવસ એકલીએકલી વાંચ્યા જ કરે છે...’ અને આ બધાં માટે બિહારી જ જવાબદાર હોય તેમ એના અંતરે એના તરફ આંગળી ચીંધી.

નીલાના જન્મ પછી ગુણિયલ માંદીસાજી રહેવા લાગી. સુવાવડમાંથી કંઈ એવો રોગ પેઠો કે એની કેડ જ તોડી નાખી. નાની નીલાને સાચવવાની, ઘરના કામકાજની, નોકરી કરવાની અને ગુણિયલની ચાકરી કરવાની- આમ બધી જવાબદારી બિહારીને માથે આવી પડી. સવારના વહેલી ઊઠી, કાચુંકોરું પકાવી, નીલાને તૈયાર કરી, ગુણિયલને દવા આપી બિહારી નોકરીએ જતો અને બાકીનું કામ પતાવી દેતો. ઘરનું કામકાજ, નીલાની ઊઠવેઠ અને ગુણિયલની માંદગીમાં એની જિંદગી વણાઈ ગઈ હતી. ઓફિસમાં સૌ કોઈ એના તરફ આદર અને લાગણીથી જોતા. એનું કામ આટોપી આપવામાં મદદ કરતા. પોતાને ઘેર કંઈ સારું ખાવાનું બનાવ્યું હોય તો બિહારી માટે ડબ્બામાં લઈ આવતા અને આગ્રહ કરી જમાડતા. જમતાંજમતાં બિહારીની આંખમાં આંસુ આવી જતાં અને કોળિયો ગળામાં જ ભરાઈ રહેતો.

‘નીલુ...નીલુએ જન્મ ધરીને આવું સ્વાદિષ્ટ ક્યારેય ખાધું નથી. રોજ એ જ ભાખરા, ચોપડાં ને શાક.’

બિહારીને અંતરસ જતું અને ગળામાં ભરાયેલો કોળિયો માંડ પાણીને ધક્કે ઊતરતો.

કોઈ નિકટના સાથીઓ તો એને આગ્રહ કરીને જમાડતા અને કહેતા :

‘નીલુ માટે જુદું પડીકું લાવ્યો છું’ ત્યારે એની આંખો અહેસાનથી જોઈ રહેતી.

માંદો ગુણિયલ એવા જ અહેસાનથી બિહારી તરફ જોતી.

‘મોટા કરોડપતિને પરણી હોત તોય આવી ચાકરી ન પામત...’

આટઆટલી ચાકરી અને મોંઘીદાટ દવા કર્યા છતાં ગુણિયલના જીવનનો અંત આવ્યો. આ વિશાળ દુનિયામાં બાપ-દીકરી એકલાં પડ્યાં. એકબીજાની ઓથ અને સાથ એમની જિંદગીના ટેકા બન્યા.

તે પછીની બિહારીની જિંદગી એટલે નીલા. સવારના કામમાંથી પરવારી એને નિશાળે મૂકી આવે. ચાર વાગતાં નિશાળેથી ઓફિસે લઈ આવે. નીલા ઓફિસમાં રમે કે વાંચે. ઓફિસનું કામકાજ પતાવી પિતાપુત્રી સાથે ઘેર જાય.

મોસાળેથી મામા-મામી આગ્રહ કરી નીલાને રહેવા બોલાવતાં : પણ એ જતી નહિ. પોતે જાય તો પિતા એકલા શું કરે? નાની ઉંમરે પુત્રીની આ સમજ જોઈ બિહારી હરખાતો.

મા મરી ગઈ તેથી શું પોતે કમ છે કે દીકરીને મોસાળ મોકલી દે !

મા અને બાપની બેવડી જવાબદારીથી બિહારી એનું જતન કરતો. મા વગરની દીકરીને કોઈ ફસાવી કે ફોસલાવી ન જાય તેની ચાંપતી દરકાર તે રાખતો.

પોતાની જ આસપાસ પિતાના સુખની સીમાઓ અંકિત થયેલી છે એ સમજતાં નાની નીલાને વાર લાગી નહિ. એની નાની દુનિયામાં પિતા સિવાય કોઈ હતું જ નહિ.

નીલા પર સારા સંસ્કાર પડે એ હેતુથી નીતિકથા, મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્ર અને સંતમહાત્માઓના ઉચ્ચ આદર્શની તે વાતો કરતો. જાતમહેનત અને સાદાઈમાં જ સુખ સમાયેલું છે તેવું પોતાના વર્તનથી અને વાંચનથી વારંવાર ઠસાવતો. ચારિત્ર્ય અને સાદાઈ એટલે બિહારીની દીકરી!

ઠોકીઠોકીને કહેવામાં આવેલી આ વાતોથી નીલાના મગજમાં પણ એવી તીવ્ર છાપ ઊપસી હતી કે બીજી સામાન્ય છોકરીઓ કરતાં નિરાળી છે. બીજી છોકરીઓ આછકલી, ઉચ્છૃંખલ અને અધકચરી છે. એ બધાંના અને પોતાના રાહ ન્યારા છે. કોઈ તહેવાર કે ઉત્સવમાં એ કોઈ સાથે ભળતી નહિ. એનો સમગ્ર રસ ઘર અને પિતામાં સમાપ્ત થતો હતો. પોતાની અને માની પાછળ પિતાએ જે જહેમત અને પરિશ્રમ ઉઠાવ્યાં હતાં, તેની એના નાનકડા મગજમાં એવી ઊંડી અસર થઈ હતી કે કોઈનાય કહ્યા વગર એણે પિતાજીનો ભાર હળવો કરવા માંડ્યો.

જેટલી બિહારી એની દરકાર રાખતો એટલી જ નાના હાથે એણે બિહારીની રાખવા માંડી. સવારનાં દાતણ, મંજન અને લોટો ગોઠવી બિહારીને ઉઠાડતી, નાહવા માટે ગરમ-ઠંડા પાણીની ડોલો ચકચકિત ઘસીને રાખતી. ટુવાલ અને કપડાં ગોઠવી નાહવા માટે બોલાવતી. બિહારી નાહી ઊઠે તે પહેલાં પૂજાનો સામાન, પ્રસાદ અને માળા નજર પડે એ રીતે તૈયાર રાખતી. છાપાં અને ટપાલ મુકરર જગ્યાએ રાખતી. નિશાળનાં સમય પહેલાં બધું પરવારી જતી અને બાપ-દીકરી સાથે નીકળી જતાં.

નિશાળેથી સીધી ઘરે આવી અને તરત જ કામે ચઢી જતી.

પોતાની દીકરી આજકાલની છોકરીઓ કરતાં બધી જ રીતે ચઢિયાતી છે એ વિચારે બિહારીની છાતી ગજગજ ફૂલતી. આમ છતાં એની વધતી જતી ઉંમર જોઈ એક પ્રકારની સતત મૂંઝવણ એને સતાવ્યાં કરતી. નીલાને લાયક છોકરાઓની તે ચકાસણી કરવા લાગ્યો. નીલાની સરખામણીમાં દરેક છોકરાની ગુણવત્તા અને કક્ષા ઊતરતી જ લાગતી. પોતાનામાં અને પારકામાં એટલો ભેદ હોય જ એમ વિચારી એણે નીલા માટે પ્રયાસો શરૂ કરી દીધા.

નીલાની સંમતિ પછી જ આ અંગે આગળ પગલું ભરવું સારું એમ સમજી એ એના વિચારો જાણવા કોશિશ કરતો; પણ નીલા તો આ અંગે કંઈ વિચાર કરવા જ ના પાડતી.

‘મારે તો મીરાંબાઈ થવું છે.’

પોતાના તરફની લાગણીને લીધે પુત્રી ના કહે છે એમ સમજી બિહારીએ હેતુથી સમજાવ્યું કે એનાં સુખસગવડ અને સલામતીમાં પોતાની શાંતિ અને આબાદી સમાઈ છે. આમ સમજાવ્યા છતાં જ્યારે નીલાએ પોતાની હઠ ચાલુ રાખી, ત્યારે બિહારીને થયું આટલી શાણી દીકરીને પણ હજી સંસારની ગંભીરતાનો ખ્યાલ નથી. કદાચ શરમની મારી પણ ના-ના કહેતી હોય; કંઈ નહિ, એકવાર નક્કી કરીશું એટલે એની મેળે વળી જશે.

આ વિચારે એણે સર્વ દિશામાં પ્રયત્નો આદરી દીધા. મામા, જયાબા - સૌને નીલા માટે સારો સાથી શોધવા કહ્યું ત્યારે કેવો મુશ્કેલી જોઈએ તે અંગે ઝીણવટથી સમજાવ્યું. બધી રીતે યોગ્ય મળે તો જ આપણે આગળ પગલું ભરવું. આપણી દીકરી ફરિયાદ કરતી ઘરે ન આવવી જોઈએ કે દુઃખી થવી ન જોઈએ.

નીલાને મેળવવા કંઈ કેટલાય છોકરાઓ પડાપડી કરે છે. સુંદર, દેખાવડો યુવાન, ચારિત્રશીલ વર, સરસ ઘર, ઉચ્ચ કુટુંબ - બધું જ નીલાને સામે ચાલીને મળ્યું. એમાંથી કોને પસંદ કરવો એવી મીઠી મૂંઝવણ અને કાલ્પનિક સુખની સમાધિમાંથી સખત આંચકા સાથે એ જાગી ઊઠ્યો. સૌ તરફથી એકસરખો જવાબ આવ્યો :

‘છોકરી આમ સારી ખરી, પણ જમાના પ્રમાણે રહેતાં નથી આવડતું.’

‘કેવાં કપડાં પહેરે-ઓઢે છે ! સિનેમા-નાટક વિષે તો જાણતી જ નથી. આજની છોકરીઓ જેવી નહિ.’

‘દેખાવે સારી છે તેથી શું ? જુવાનીનો તરવરાટ ન મળે. અકાળે વૃદ્ધ થઈ ગઈ છે !’

‘હોશિયાર હોશિયાર બધા કરે તેથી શું દા’ડો વળવાનો ? આપણે ઓછી તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચાઓ કરવાની છે ? આપણે કંઈ ઘરકામ કરવાવાળી નથી જોઈતી. છોકરા સાથે બે ઘડી હસી-બોલી મન બહેલાવી ન શકે તો શા કામની ? જમાના પ્રમાણે...’

આવા જવાબોએ બિહારીના સમગ્ર અસ્તિત્વને હચમચાવી નાખ્યું. ધગધગતા તાપ ઉપર મૂકેલું લોખંડ જેમ ધમણના એક-એક આંચકે વધુ ઊછળે તેમ આવા એક એક જવાબથી બિહારીના જ્ઞાનતંતુઓ તપીતપીને છૂટા પડતા હતા. પવનનો તીક્ષ્ણ સુસવાટ કાનને વીંધી આરપાર નીકળી જાય અને ધાક પાડતો જાય તેમ આ જવાબો એના હૃદયને આરપાર વીંધી પરાજયથી મૂઢ બનાવી ગયા. હોંશથી ઊભી કરેલી નવી ઇમારત પહેલા જ ચોમાસે બેસી જાય તેવું એનું મન ભાંગી ગયું; પિલાઈ ગયું.

‘નીલાનું આવું નસીબ ? નીલાનું આ ભાવિ?’

‘નીલાને આ જવાબની ખબર પડે તો?’

મનને વાળી એણે નીલાને હસતાં-હસતાં કહ્યું : “નીલા! તું મીનાની જેમ બે સેર વાળ ને !”

નીલા બિહારી સામે કૃત્રિમ રોષથી જોઈ રહી. થોડી વારે હસીને લાડથી કહ્યું :

“છી...છી... બોચીમાં વાળ લટક્યાં કરે તે મને ફાવે જ નહિ... નખરાળી છોકરીઓ બે સેર વાળે. મને તો અંબોડો જ ગમે.”

આવા જવાબથી પહેલાં ખુશ થનાર બિહારી છોભીલો પડી ગયો. પોતાની વધતી જતી ઉંમરને લીધે હમણાં-હમણાં પિતાજી જુદી રીતે વિચારી રહ્યાં છે એમ નીલાને લાગતું હતું.

વળી થોડા દિવસ પછી હિંમત કરી બિહારી બજારમાંથી સરસ સાડી લઈ આવ્યો.

“નીલા ! તું આ સાડી પહેર. આજે આપણે સિનેમા જોવા જઈએ.”

“ના મને આવી ઝીણી સાડી પહેરવી ગમે જ નહિ. આછકલું લાગે! ક્યું પિક્ચર સારું છે કે જોવાનું મન થાય?”

આ જવાબ પછી એને થયું કે ‘પિતાજીને હમણાં એકલવાયું લાગે છે. હું ગમે તેટલું કરું તોય...’ અને આ વિચાર સાથે બિહારીને રુચે તેવું કરવા એ તૈયાર થઈ.

“તમને મન હોય તો ચાલો જોવા જઈએ.” વળી અટકી એણે કહ્યું, “તમને વળી ક્યારથી આવા સિનેમા જોવા જવાનું મન થયું? મને મન થયું હશે એવા ખ્યાલથી પૂછતા હો તો ભૂલ કરો છો, હોં!”

નીલાના આ જવાબથી બિહારી વિચારમાં પડી ગયો. કોઈ ભૂલ કરતાં જાણે પકડાઈ ગયો હોય એવા ભાવથી એણે કહ્યું :

“હા...હા...હું તારી પરીક્ષા કરતો હતો.”

“એમ તે કંઈ હું નાપાસ થાઉં! કોની દીકરી છું...?”

નીલાના આવા જવાબથી પહેલાં તો બિહારી કેટલો હરખાતો! પણ આજે કૃત્રિમ હાસ્ય સાથે એણે કહ્યું :

“ના...ના...પણ નીલા! તારે હવે થોડાં સારાં કપડાં, ઘરેણાં પહેરી બધાં સાથે ભળવું જોઈએ, ફરવું જોઈએ.”

“કંઈ કારણ ?” નીલાએ લાડથી લહેકો કરી પૂછ્યું.

“કારણ...કારણ...કે...કારણ કે...આવું ના કરે તો પછી તને પરણે કોણ?”

“તે અહીં પરણવું છેય કોને?”

નીલાના આવા લાડ અને લહેકાથી ખુશ થવાને બદલે બિહારીની ચિંતાઓ અનેકગણી વધી ગઈ. નીલાના જવાબથી

બિહારીને થાક લાગ્યો. નીલાને સમજાવી એને કહેવું હતું કે...

આ ડોશીવેડા કામ ન લાગે. જમાના પ્રમાણે તારે રહેવું જોઈએ...' પણ ક્યા મોંએ એ કહી શકે? જેણે આટલાં-આટલાં વર્ષોથી સાદાઈના ઉપદેશો આપ્યા હતા તે એની વિચારસરણી કેવી રીતે એકદમ બદલી નાખે? એને ગળે એ કેમ ઊતરે? પોતાના કરતાં જયાબા કે મામા સારી રીતે સમજાવી શકશે એમ માની એણે વાત એમના પર છોડી, પણ એ બંનેએ હાથ ધોઈ નાખી કહ્યું :

“તમારું શીખવ્યું એવું પટપટ બોલે છે કે... ઘડીભર આપણને ટાઢાં કરી દે. ત્યાં ઠાઠ સજવાની વાત ક્યે મોંએ કરાય? એની વાતેય ખોટી નથી પણ... એ ઉંમરે આવા સાધુવેડા કરે તો બધાં ના જ કહે ને? આજકાલ તો છોકરાંઓને બહારના ભભકા ને ઠાઠ જોઈએ છે. અંદરના હીરની કોઈને પડી નથી. હજી ઉંમર છે, જુવાન છે ત્યાં સુધી વિચારશે તો ઠીક; નહિ તો પછી કાયમ માટે રખડી પડશે.”

પોતે શીખવેલા સાચા પાઠનું વિપરીત પરિણામ જોઈ બિહારી હતાશ થઈ ગયો. આ નિરાશાથી અકળાઈ, કદી ઊંચે સાદે દીકરીને ન કહેનાર બિહારીથી ગુસ્સામાં કહેવાઈ ગયું :

“દરેક વાતની ના-ના કરે છે પણ એવો વિચાર કર્યો કે કોણ હાથ પકડશે? મારી ચિંતાનો વિચાર કરીશ કે નહિ? તારી ચિંતામાં અને લાયમાં હું અડધો થઈ ચાલ્યો. મને જીવતો મારી નાખવો હોય તો તું જાણે...”

જિંદગીમાં પહેલી જ વાર બિહારીએ નીલા પર ગુસ્સો કર્યો અને પહેલી જ વાર નીલાએ પિતાનું આ સ્વરૂપ જોયું. ઘડીભર તો એ ચોંકી ઊઠી, પાછી પડી ગઈ. એના હોઠ સંકોચાયા, ભ્રમરો ખેંચાઈ ગઈ અને આંખમાં આવેલાં પાણી મહાપરાણે એણે રોક્યાં. એને મા યાદ આવી.

“ઓ...મા...!” કહી ડૂસકું લેવાઈ ગયું.

પોતાની વધતી જતી ઉંમર, માની ગેરહાજરીમાં પિતાની બેવડી જવાબદારી, ક્યારેય ઊંચે સાદે ન બોલનારા પિતાનો આવો ઉગ્ર પ્રકોપ - આ બધાંની પાછળ કંઈક મહત્ત્વની ઘટના બની છે એમ એના નાનકડા મને તરત ગાંઠ બાંધી. પિતાજીની નિરાશા, વ્યગ્રતા અને હતાશાને સમજી એણે એમની પાસે જઈ કહ્યું :

“તમે શાંતિ રાખો...”

ચારેપાસથી મૂંઝાયેલા માણસને કોઈ સહારો ન દેખાતાં જેમ આંખે અંધારા આવી જાય, તમ્મર આવી જાય તેમ બિહારીને થયું.

તે દિવસે બપોરના બિહારી સૂતો હતો ત્યાં બારણેથી જ નીલાએ કહ્યું :

“મામાને ત્યાં જાઉં છું. આવતાં મોડું થશે.”

નીલાને જતી રોકવાનું એને મન થયું, પણ એના પગ લથડિયું ખાઈ ગયા અને હોઠ ભારથી બિડાઈ ગયા.

રસ્તો ઓળંગી જતી નીલાને જોઈ એનું હૈયું ગદ્ગદિત થઈ ગયું.

‘કેટલી પ્રભાવશાળી લાગે છે! પોતાની કિંમત બોલવવા શું એણે બજારભાવ પ્રમાણે વર્તવું?’

આ વિચાર સાથે જ એનું હૈયું મુક્ત મને એકાંતમાં રડી પડ્યું.

‘અરે રે! નીલુને કેવી દુઃખી કરી...! મેં કોધને વશ થઈ એને શું કહી નાંખ્યું? મેં... મારી દીકરીના હૈયાને દગ્ગાડ્યું ! મા વિનાની દીકરીને..એની લાગણીના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા.’

મોસાળથી એને પાછી મનાવી લાવવાનો અને માફી માગવાનો એને વિચાર આવ્યો.

‘ના, ના, મારા આવા વર્તનથી એનું મન કેટલું ભરાઈ ગયું હશે! કંઈ નહિ તો ત્યાં હળવું તો થશે. ગમે તેટલું તોયે એનું સરખેસરખું અહીં કોણ? ત્યાં મીના પાસે...’

આ વિચાર સાથે એ પાછો પડ્યો.

‘પણ હું ત્યાં જઈ કંઈ નહિ કહું. એક શબ્દ પણ નહિ બોલું. બસ એને જોઈ પાછો ફરીશ.’ ત્યાં ટીખળી મને ટકોર કરી.

‘એમ કાંઈ એ બાધી છે? આવી ધારદાર છોકરીને સમજી જતાં કંઈ વાર લાગશે? જ્યારે એ જાણશે કે તમે ચારેપાસથી ઘેરાઈ ગયા છો ત્યારે તમારો માર્ગ મોકળો કરવા એ જરૂર જરૂર...બસી...જશે.’

મનનાં આવાં મહેણાંટોણાંથી વધારે દાઝી ઊઠ્યો. ગુણિયલની ગેરહાજરી એને વર્તાવા લાગી. પોતાના એકલા પર બોજો નાખી એ જતી રહી એટલે એના પર પણ ચીઢ ચઢવા લાગી.

થોડી વાર શાંતિથી ઊભો રહ્યો. મનનું વાવાઝોડું પણ થાક્યું હતું. એણે સ્વસ્થ પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા. ખોટા વિચારોને માથું ઝાટકી દૂર કર્યાં.

‘ગુણિયલની દીકરી... છેલ્લે પાટલે બેસે જ નહિ.’

સ્વસ્થ મનની આ શ્રદ્ધા સાથે એનામાં ‘હાશ’ કરવાની હિંમત આવી.

પગની ઠેસથી એણે હીંચકાને લાત મારી. પવનની લહર આવી ને મનમાં મૂંઝારો સહેજ હળવો થયો. એણે બહાર નજર કરી તો ચારે બાજુ ખાસ્સું અંધારું જામી ગયું હતું. કંઈ કેટલોય સમય પસાર થઈ ગયો તેની ખબરે ન પડી. અંધારું...એકાંત અને એકલી નીલા...દાબેલી આશંકાઓ ફરી વીજળિક ગતિથી જાગ્રત થઈ.

‘આટલું મોડું કદી થયું નથી. ગમે તેટલું તોય એ બાળકબુદ્ધિ...દુઃખી માણસ શું ન કરે?’

ગભરાયેલો - ગભરાયેલો એ ઊભો થયો.

ત્યાં બહારનો ઝાંપો ખખડ્યો અંધારામાં પણ નીલાની આકૃતિ તરત જ વર્તાઈ પણ એનો પહેરવેશ...ઠાઠ...

બે લટો, રેશમી આડી સાડી...મોં પર પાઉડર, આંખની બહાર ખેંચેલી મેશ...હીલવાળાં ચંપલ.

બિહારી ઘેલાની જેમ નીલા સામે તાકી રહ્યો. નીલાએ શાંતિથી કહ્યું :

“મીના પાસેથી બધું શીખી લીધું. મામા કહે છે મીના કરતાં પણ હું સુંદર લાગું છું. નાની રમાડવા જેવી ઢીંગલી... બોલો, હવે છે ચિંતા...?”

ઢીંગલી...સુંદર ઢીંગલી...

નીલાના એકએક શબ્દે બિહારીના હૃદયનો કૂચો કરી નાખ્યો. ઢીંગલી જેવી શણગારેલી દીકરી સામે જોઈ, કોઈ સતી સાધ્વીને પરાણે શણગારી હોય તેવો ભાસ થયો. એના પર અત્યાચાર કરી કોઈએ ઠાઠ સજવ્યો હોય એવું એને લાગ્યું.

નીલા..એ નીલા જ નહિ. બદલાઈ ગયેલી નીલા... નીલા નહિ પણ ઢીંગલી...ખોટીખોટી...રમકડાંની ઢીંગલી...બજારમાં મૂકવા જેવી...શો-કેસની ઢીંગલી...ભરખી ખાતું રમકડું !

બિહારીનું મોં લેવાઈ ગયું. ફિક્કા મોં પરની આંખો કશુંક શોધતી હતી.

નીલા સામે આવીને ઊભી રહી. સહેજ હસી ત્યારે બિહારીના હૈયા પર ચિરાડો પડ્યો. નીલાનો હાથ પકડી એણે આંખ પર દાબી દીધો.

“મારા બોલ્યા સામું ન જોઈશ, બેટા!...મારા કોધ સામું ન જોઈશ, દીકરા...!”

નીલાએ મમતાથી બિહારીને માથે હાથ મૂક્યો, ત્યારે એની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ હતી.

“ના...ના, નીલા! તને ગમે તે રીતે તું...રહે...બેટા...!”

“નીલા ! ...તું હતી...તેવી...”

બંને દુભાયેલાં હૈયાંએ એકબીજામાં વિસામો શોધવા પ્રયત્ન કર્યો. નીલાની આંખો સામે બિહારી જોઈ રહ્યો ત્યારે એક પછી એક શાણી નીલાની છબીઓ પડ વીંધતી બહાર આવી - ગુણિયલની નાની તસવીર જેવી.

શબ્દાર્થ

સમવયસ્ક સરખી ઉંમરનું, સમોવડિયું ઊઠ-વેઠ વેઠરૂપ શ્રમ (અહીં) સેવા-સંભાળ અંતરસ પાણી કે ખોરાકનું શ્વાસનળીમાં પેસી જવું તે ઉચ્છૃંખલ ઉછાંછળું, ઉદ્વેગ મીરાંબાઈ થવું છે (મીરાંબાઈ જેવો) વૈરાગ્ય લેવો છે

રૂઢિપ્રયોગ

હાથ પકડવો (અહીં) લગ્ન કરવું હૃદયનો કૂચો કરી નાખવો લાગણીઓ કચડી નાખવી છેલ્લે પાટલે બેસવું આત્યંતિક નિર્ણય લેવો

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) રંગરંગીન પોશાકમાં હસતી-કૂદતી કન્યાઓને જોઈને બિહારીને શો વિચાર આવ્યો ?
- (2) મરણ પથારીએ પડેલી ગુણિયલની સેવા કરતા બિહારીને જોઈને ગુણિયલ શું વિચારે છે ?
- (3) નીલાએ મામાને ઘેર જઈને મીના પાસેથી કેવા સાજશણગાર શીખી લીધા ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) ગુણિયલના અવસાન પછી બિહારી પર કેવી કેવી જવાબદારી આવી પડી ?
- (2) નીલા પર સારા સંસ્કાર પડે એ માટે બિહારીએ શું શું કર્યું ?
- (3) બિહારીને નીલાને જોવા આવવાવાળાના કેવા કેવા પ્રતિભાવો મળતા ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

- (1) બિહારીના મનને ક્યા વિચારો કોરી ખાતા હતા? શા માટે ?
- (2) બિહારી પ્રત્યે ઓફિસના સાથીઓ કેવા પ્રકારની લાગણી દર્શાવતા હતા ?
- (3) બિહારીની મનોવ્યથા તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.
- (4) ‘જમાના પ્રમાણે’ શીર્ષકની સાર્થકતા દર્શાવો.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

- ‘તમને ગમીને’, ‘સેલ્વી પંકજમ્’ ઈવાડેવની આ બંને વાર્તાઓ મેળવીને વાંચો.
- વર્ગખંડમાં આ વાર્તાને કેન્દ્રમાં રાખીને ચર્ચાનું આયોજન કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

આ નવલિકામાં બિહારીનું મનોમંથન લેખિકાએ વર્ણનાત્મક શૈલીમાં કર્યું છે, ભાષા સરસ છે. અધૂરાં મુકાચેલાં વિધાનો બિહારીની મનોવ્યથા અને મંથનને આબેહૂબ રજૂ કરે છે.

બિહારીનો ક્રોધ વરતી ગયેલી નીલા તેના પિતાને ખુશ કરવા ટાપટીપ કરીને આવે છે ત્યારે બિહારીની વ્યથા અધૂરાં મુકાચેલાં વિધાનોમાં સરસ રીતે ઊપસી આવી છે.

‘નીલા...એ નીલા જ નહિ. બદલાઈ ગયેલી નીલા... નીલા નહિ પણ ઢીંગલી...ખોટી ખોટી...રમકડાંની ઢીંગલી...બજારમાં મૂકવા જેવી...શો-કેસની ઢીંગલી...ભરખી ખાતું રમકડું !

તે આ સંવાદને નિરાંતે વાંચો-સમજો. તમે જોશો કે ધીમે ધીમે વિશેષણોની પસંદગી ચઢતા ક્રમમાં થઈ છે અને છેલ્લે ભરખી ખાતું રમકડું !

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

- ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશે વિદ્યાર્થીઓને પ્રોજેક્ટ સોંપો.
- પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનું આંધળું અનુકરણ કેટલું ખતરનાક છે તે સમજાવો.
- બાપ-દીકરીના સ્નેહને વ્યક્ત કરતા પુસ્તક ‘દીકરી વહાલનો દરિયો’, ‘દીકરી તુલસીનો ક્યારો’ મેળવી વિદ્યાર્થીને વાંચવા આપો.

●